

Kelemen Zoltán: *Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben*

I. Egy recenzió nehézségei

1. Egy könyv, ha kísérlet...

Az Argumentum Kiadónál 2005-ben jelent meg Kelemen Zoltán *Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben* című könyve. A könyv titulus persze semmitmondó és nem igazítja el az olvasót, ám ennél szűkebb meghatározást nehéz lenne találni – nem monográfiáról van szó, nem is tanulmánygyűjteményről, jöllehet az egyes fejezetek közül több már korábban megjelent önálló tanulmány formájában. Egy jól egybedolgozott, összeszerkesztett könyv születt, amely tulajdonképpen három – egymással szoros kapcsolatba kerülő – fő szálát fon egybe: Krúdy műveit – és mint később kiderül, a történelmet „magát” – Kelemen Zoltán a Mária-kultusz, a Habsburg-mítosz és a Kossuth-kultusz motívumai mentén olvassa újra. E sajátos szempontú újraértelmezés már önmagában felkeltheti az érdeklődést, hiszen várhatólag a Krúdy-életmű átértelmezésére történik kísérlet. És valóban, Kelemen Zoltán komoly lépéseket tesz ennek megvalósítása érdekében, miközben előtérbe helyez eddig periférikusan kezelt Krúdy-szövegeket is (elsősorban a *Királyregények* négy darabját), tehát az újrapozicionálás törekvése is nyomon követhető a könyv lapjain.

Nem elhanyagolhatók persze a konkrét eredmények sem. Ezek némelyike nem feltétlen számíthat különösebb érdeklődésre, nem meglepő például, hogy Krúdy a régi Magyarországot a bőség mítoszának megfelelően ábrázolja, vagy hogy kíméletlen tükröt tart kora elé, amelynek révén párhuzamot von a Mohács utáni és a Trianon utáni Magyarország között. Viszont egészen meghökkentő, hogy a könyv képes egyetlen mítosz keretében tárgyalni Kossuth Lajos és Ferenc József szerepét, amelyek e mítosz két pólusaként jelennek meg.

Szerencsére Kelemen Zoltán könyvében ennél jóval többről van szó. Ami igazán izgalmas olvasmánnyá teheti, az az, hogy egy konkrét szöveggörpuz vizsgálataán keresztül valóítja meg a történettudomány és az irodalomtudomány

nyújtotta lehetőségek együttes felhasználását. A történettudomány és az irodalomtudomány közötti párbeszédet természetesen nem Kelemen Zoltán teremtette meg, hisz mára már kialakult egy olyan közös beszédmód, melynek alapja és legfontosabb újítása az, hogy a történetírói szövegek irodalmi szövegekként is elemezhetővé váltak. A történelemben mint a történész által előállított történet(ek)ben narratív eljárások váltak láthatóvá és elemezhetővé; az elbeszélésről mint általános keretről kiderült, hogy magukat a tudományágakat is megalapozza, szövegeik – amennyiben elbeszélésként jelennek meg – csak általa jöhetnek létre. Így az elbeszélés magával hozott egy interdiszciplináris teret is, amelyben az említett párbeszéd már könnyen kialakulhatott. Mindazonáltal – noha az irodalomelmélet és a „történelemelmélet” már kialakította ezt a közös beszédmódot – ennek konkrét eredménye, adott szövegek konkrét elemzése ritkán jelentkezik. Épp ezért válik érdekessé és sok szempontból tanulságossá Kelemen Zoltán könyve, amely tulajdonképpen végig e két tudomány szövegeinek összeolvasását próbálja megvalósítani. Olyan kísérlet ez, melynek eredményei nem annyira jól körülhatárolható, konkrét megoldásokat kínálnak, mint inkább egy nehezen megfogható hozzáállást, szemlélet- és olvasásmódot.

2. Módszertani birkózás

Komoly feladattal áll szemben tehát e könyv, és bátor próbálkozás megbirkózni ezzel, hisz egy ilyen szöveg rengeteg támadási felületet kínál mind az irodalom-, mind a történettudomány számára. Támadás helyett azonban érdemes azokat a problémákat, szöveghelyeket közelebbről megvizsgálni, amelyekben ennek az összeolvasásnak a nehézségei összesűrűsödnek.

A nehézségekkel a szöveg is tisztában van, épp ezért igyekszik nézőpontját minél inkább megalapozni, elsősorban a történettudományban számon tartott elméleti munkákra támaszkodva. A könyv igen nagy hányada e szövegekből kiemelt idézetekből és a rájuk való reflexiókból áll. Kelemen Zoltán igyekszik minden – az irodalomtudomány körében szokatlanak tűnő – kijelentését alátámasztani, párhuzamba állítani egy-egy „történelemelméleti” megállapítással. Számít arra is, hogy a történettudomány felől való megközelítés szokatlan lehet az olvasó számára, épp ezért szinte minden esetben igyekszik ezek háttérét is megvilágítani, bevezetni az olvasót a történetfilozófia területeire. Leginkább talán ennek köszönhető, hogy a nem szorosan Krúdy-szövegekre vonatkozó reflexiók terjedelme meghaladja Krúdy műveinek tárgyalását.

A fentiekből talán már kitűnik, hogy Kelemen Zoltán elsősorban történetfilozófiai szövegekre támaszkodik, tulajdonképpen minden újdonságként jelentkező kijelentéséhez az e szövegekből vett nézőpontok bevonásával jut el. Az eredmény pedig egy valóban friss, újszerű és egyben bizonyos szempontból

mégis ódonnak ható szemléletmód. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a könyvre alapvetően nem az újszerűség, a szokatlan kijelentések hajhászása jellemző; sokkal inkább egy problémakör – amelyet nem lehet egyszerűen a Krúdy-szövegek értelmezésére szűkíteni – megértése a célja, és e problémakör minél alaposabb körüljárása. Mindez a könyv szerkezetében is jelentkezik, Kelemen Zoltán lépten-nyomon visszatér a már korábban fölvetett problémákhoz, más-más nézőpontokból igyekszik azokat megközelíteni, épp ezért nem is egyetlen, revelációként ható megoldás felé tör a könyv, amit egy hatásos zárófejezetben kellene kifejteni (ami persze nagyban meg is könnyítené Kelemen Zoltán munkájának értelmezését, elhelyezését a Krúdy-szakirodalmon belül). Sokkal inkább a könyv egésze akar megvalósítani egy olyan szemlélet- és olvasásmódot, amely számára – ha nem is adódik természetesen a tárgyalt kérdések megoldása, mégis – e problémák jelenléte válik természetessé, még akkor is, ha némelyikük megoldatlanul, paradoxonként válik e szemléletmód részévé.

Másrészt azonban a szöveg sokat veszít frissességéből és sajátosságából azáltal, hogy noha nagyon sokszor támaszkodik történetfilozófiai szövegekre, e művek köre igen szűkre szabott. Assmann, Eliade, Collingwood és Hayden White az alapkövei az elméleti megalapozásnak. Mellettük persze még számos – szintén a történeti szövegek mibenlétével foglalkozó, a történettudomány területén elismert – szerző is megjelenik, ám az említett négy név mindvégig a legfontosabb kiindulópont marad. A felhasznált koncepciók leginkább a történeti szövegek fikcionális megalapozottságát vizsgálják, legtöbbször narratológiai szempontokat alkalmazva, Kelemen Zoltán pedig igen hatékonyan használja fel e nézőpontokat saját olvasatának kialakításában. Mégis, bármilyen megalapozottnak és alaposan körüljártnak tűnik az elméleti háttér, bőven akadnak hiátusok ezen a területen.

3. Hiátusok és hiátus hiánya

A legszembetűnőbb hiányosság az, hogy – noha a felhasznált történetfilozófiai koncepciók nagyban támaszkodnak rájuk – Kelemen Zoltán munkájában nem jutnak különösebb szerephez a *narratológiai elméletek*. (Igaz, a szerző nem is kíván narratológiai elemzést végezni egyetlen általa idézett Krúdy-szövegen sem.) Ez a hiányosság sokszor már zavaróvá válik, hiszen Kelemen Zoltán úgy idéz és elemez Krúdy-szövegeket, hogy az olvasó számára nem derül ki, vajon az adott szöveghelyen milyen elbeszélői nézőpontból jelenik meg az adott kijelentés, ami persze bizonytalanná teszi az idézet értelmezését, a kijelentés értékelését – sokszor olyan mértékben, hogy eldönthetlenné válik, az adott idézetet például ironikus-e vagy sem. Mindez azonban nem hanyagságból vagy felkészületlenségből fakad, hanem egy sajátos olvasásmód kísérletéből. Egy helyütt így nyilat-

kozik erről a szerző: „Mindezek figyelembevételével beszélhetünk váltogatott elbeszélői nézőpontokról, csak éppen az nem biztos, hogy ezek a különböző nézőpontok különböző elbeszélőket takarnak.” (268.) A könyv tétje és egyik legizgalmasabb problémája épp az lesz, hogy milyen elbeszélőt képes Kelemen Zoltán a szövegek mögé állítani, akinek a számára a különböző nézőpontok állandó együttállásban jelennek meg. Ebből már az is látszik, hogy a szerző elgondolása egy, a szokásosnál jóval tágabban értelmezett elbeszélő koncepcióját építi ki.

A további hiányosságok szintén azzal magyarázhatók, hogy a könyv szemlélete, olvasata alapvetően különbözik a mellőzött szakirodalom felfogásától, de felmerülhet az a gyanú is, hogy a történettudomány bizonyos elméleti megközelítései még nem váltak elég ismertté ahhoz, hogy felhasználásuk ilyen és ehhez hasonló tárgyú szakmunkákban magától értetődő legyen. Kelemen Zoltán munkája nem hasznosítja a *nacionalizmuselméletek* nyújtotta lehetőségeket, ami azért válik zavaróvá, mert a könyvben gyakran tárgyalt és elemzett problémakör, a nemzet sokszor teljesen reflektálatlan fogalomként jelenik meg. Ezen elméletek felhasználása annál is inkább adódna, mivel a szerző nagy hangsúlyt fektet a nemzet és az örök visszatérés gondolata közötti kapcsolat kidolgozására. Ezzel összefüggésben pedig gyakran belebotlik az átörökítés témájába, ami könnyen megidézhetné a *kulturális örökség* tárgykörében írott elméleti szövegeket. Ezek a megközelítések épp azzal a problémával foglalkoznak a legtöbbit, ami Kelemen Zoltán számára is állandó kihívást jelent: mit lehet kezdeni a pluralitással, az egy nagy történet helyébe lépő történetek egymásmellettiségével.

Ugyanígy – noha Kelemen gyakran és bevallottan alkalmaz etnográfiai, kultúrantropológiai nézőpontokat – a szerző az *antropológia* elméleti vizsgálódásait sem vonja be értelmezésébe, még a témájához közelebb eső *történeti antropológia* sem jelenik meg a könyv lapjain, az *idegen* helyett is elsősorban az ismerős és annak örök visszatérése érdekli.

Mindez hiányzik Kelemen Zoltán munkájából, ám az is igaz, hogy az általa kialakított olvasásmód elfedi ezeket a hiátusokat. Sőt – miután a célja egy olyan elbeszélőt megkonstruálni a Krúdy-szövegek mögé, amely magába foglalhat egymástól igen messze eső, olykor egymásnak ellentmondó nézőpontokat is – felmerülhet annak a magyarázatnak a lehetősége is, hogy Kelemen Zoltán azért nem használja a fenti elméleteket, mert azok épp a hiátusokat, a szakadásokat, az ellentmondásokat hangsúlyozzák témájuk kapcsán. A szerző tehát nem használja a nemzetkutatás legújabb eredményeit, sőt visszatér ahhoz a nemzetfogalomhoz, amely a nemzet létezését öröknek és természetesnek tekinti, és nem kapcsolja össze annak kialakulását a modernitással. Gondolatmenetének a kiindulópontja tehát egy egészen ódon felfogás, ezt a nemzetfogalmat azonban alaposan átalakítja.

II. Tárgy nélkül – nem tárgytalanul

1. Térjünk a – mire is?

Az előző szakasz – *Egy recenzió nehézségei* – már több szempontból megpróbálta körüljárni tárgyát, mégis mintha csak érintőlegesen lenne képes kijelentéseket tenni e könyvvel kapcsolatban. Nyilvánvalóan a legnagyobb gondot az okozza, hogy nem volt képes megragadni a könyv tárgyát – helyett csupán egy homályos szemléletmódot, olvasásmódot igyekezett körülírni, ám még ennek pontos jellemzése sem született meg.

Valóban nehéz lenne Kelemen Zoltán szövegét egyetlen tárgy köré rendezni. Nem arról van szó, hogy nincs tárgya a könyvnek – a három fő szálról már esett is szó –, inkább mintha túl sok is lenne a megragadni kívánt probléma, mégis mintha mindvégig ugyanarról beszélne a szöveg. De miről is szól? Krúdyról? Krúdy szövegeiről? Ha ezekről, akkor mint irodalmi vagy mint történelmi szövegekről? Ez utóbbi kettő egységéről? De az is lehet, hogy a történelemről, a történetírásról – egyrészt a 19. századi, másrészt a kortárs történetírói munkákról, de elsősorban a történetírásról általában –, lehetséges, hogy kifejezetten mítoszelemzés lenne a könyv célja, ennek kapcsán pedig az emberi gondolkodásmód antropológiai nézőpontból való vizsgálata. Nem utolsó sorban felmerül az a lehetőség is, hogy Kelemen Zoltánt – miután Monarchia-kutatással is foglalkozik – épp az Osztrák–Magyar Monarchia érdekli, ezen belül a nemzet fogalma, alkalmazkodása a dualista rendszerhez, még szűkebbre vonva a kört: a család és az egyén, valamint a hozzájuk kapcsolódó mítoszok kerülnek a vizsgálódások előterébe. És ami ezeket a témaköröket valamelyest átfoghatja: az emlékezet, a megértés, az identitás-képződés folyton visszatérő kérdése.

Könnyen lehetne olyan szövegrészeket hozni Kelemen Zoltán munkájából, amelyek tisztán csak a felsorolt témák egyikével foglalkoznak. Hosszas fejtegetések szolgálnak például egy-egy történelmi korszak – a dualizmus kora vagy a Mohács utáni időszak – jellemzésére anélkül, hogy szóba kerülnének Krúdy művei; időnként mindenféle konkretizáció nélkül csupán az emlékezés, a történetírás általában válik a fejtegetések tárgyává, anélkül, hogy a mítoszok vagy akár Krúdy kora szóba kerülne. Mégsem lehet azt mondani, hogy e témakörök teljesen függetlenné válnának egymástól e könyvben: egy általános – módszertanilag közelebbről ki nem fejtett – keretbe kerülnek, egy tágas tér veszi körül e témaköröket, ami nem tekinti feladatának a választott tárgyak egymáshoz való viszonyának egyértelmű meghatározását, a témákat átfogó szemléletmód határozottabb differenciálását. Annyi látszik csupán, hogy Kelemen Zoltán a Krúdy-szövegeket is hasonlóan olvassa és olvassa össze más szövegekkel, fő eljárása az analógiák keresése, amelyeket vagy az elemzett szövegek képeznek meg vagy

maga a szerző; és úgy tűnik, egy efféle analógiás olvasásmódot követel meg Kelemen Zoltán szövege is az olvasótól.

Más út az olvasásra nehezen adódhat. Kelemen Zoltán írásmódja ugyanis makacsul ellenáll bizonyos kérdésfeltevéseknek. Egyelőre csupán egy mondat erejéig érdemes ezt az írásmódot megvizsgálni. Még a könyv elején szerepel egy hosszabb fejtegetés után az összefoglaló igényű mondat: „Az emlékezés helyei szent helyek.” (49.) Megválaszolhatatlan – épp ezért bosszantó – kérdések sora adódhat: ki mondja ezt? miről? kinek? Nem lehet tudni, hogy vajon Krúdy véleményét akarja-e közvetíteni Kelemen (a szerző akaratát egyébként többször megidézi), vagy Krúdy egyik elbeszélőjének, esetleg szereplőjének nézőpontja érvényesül-e? Nem lehet tisztába jönni a kijelentés hatókörével. A grammatikai alany nem utal a kijelentés mögött álló beszélőre, nincs igeidő, bizonytalan, hogy kinek is szent helyek ezek. A másik érdekessége az idézetnek, hogy noha használja az emlékezet helyei kifejezést, mégsem kerül közelebbi vagy legalábbis valamelyest körüljárt kapcsolatba a *lieux de mémoire* koncepciójával.

Ugyancsak meglepő lehet az a mód, ahogy Kelemen minden különösebb magyarázkodás nélkül olvas össze különböző minőségű szövegeket: Krúdy műveit a róla szóló visszaemlékezésekkel, életrajzi szakirodalommal (vagy pusztán csak életrajzi tényekkel), Krúdy műveinek elemzéseivel, történetfilozófiai szövegekkel, történeti munkákkal (a 12. századtól a 20. század végéig), mítoszokkal, családi legendáriummal.

Ezekben az esetekben a szövegek mögötti beszélő – vagy talán pontosabb az „összeolvasó” elnevezés – elmosódik. Annál meglepőbb, amikor közvetlenül és nyíltan Kelemen Zoltán véleménye kerül előtérbe. A *Kossuth fia* elemzése kapcsán írja a következőket: „Kossuth fián számon kérik a magyarok mindazokat a pátozzsal túlterhelt, eposzivá nagyított cselekedeteket és mindazt a túlmitizált jellemet, melyet apjának, a »Nemzet Atyjának« tulajdonítottak. Az igazság az lehetett, hogy Ferenc József valóban nem tudott volna mihez kezdeni egy épp az imént elmúlt korból itt maradt vagy visszatért hőssel, az is igaz azonban, hogy ez a hős sem boldogulna már a 19. század végén.” (280. Kiemelések tőlem.) Végre jól behatárolható a beszélő, ám most az válik bizonytalanná, hogy ez az igazság mire vonatkozik. A 19. század végére mint történelmi korszakra: ebben az esetben történetíróként szerepel Kelemen Zoltán, aki történelmi igazságokat állapít meg; vagy inkább a *Kossuth fia* által megjelenített társadalomkép pszichológizáló elemzéseiként kellene olvasni ezeket a kijelentéseket?

2. A mítosz megkísértése

Mindenesetre a 280. oldalon ez a beszédmód már ismerősnek tűnhet az olvasóknak. Miután azonban e beszédmód és az összeolvasás mikéntje módszertanilag

nincs kifejtve a könyvben, érdemes megvizsgálni még egy szövegrészletet, ami már közelebb visz ennek az olvasásmódnak a megértéséhez. A részlet azért is fontos, mert épp egy mítosszal foglalkozik, a mítosz pedig ennek az olvasásmódnak a megalapozójaként fog feltűnni hamarosan. „A gondosan építgetett Habsburg-mítosz dől romba a regény lapjain. Ráadásul nem is Krúdy rombolja le. *Önmagát* s magán keresztül a gőgös, törökös, síró-vigadó nemesi magyar-mítoszt szünteti meg.” (213. Kiemelés tőlem.)

Az idézetben jól láthatóan nyilvánul meg az az olvasásmód, amely Kelemen Zoltán összes többi (már tárgyalt) eljárásának az alapját képezi. Nem Krúdy, nem egyik elbeszélője vagy szereplője a cselekvő, még csak nem is a szöveg teremtő és romboló erejéről van szó. A cselekvő maga a mítosz. A Krúdy-szöveg mint ha csak mozgásteret adna e mítosz tevékenységéhez. Ráadásul – noha Kelemen tisztában van azzal, hogy a mítoszt emberek tartják fenn, bár a hagyományozódás révén soha nem lehet eldönteni, hogy „az emberek” mit is jelent pontosan – ez a mítosz meglehetősen öntörvényű erőként jelenik meg. Ez jól látszik a 280. oldalról már idézett szövegrészen is, ami *túl*mitizálást emleget. Újra előkerül az „igazság az lehet” kijelentés problémája. Mi az az igazság, amelyhez képest valami *túl*mitizáltként jelenik meg? A fenti idézetből úgy tűnik, hogy a mítosz öntörvényű igazságáról van szó. Aki ehhez képest *túl*mitizál, az – Kelemen Zoltán gondolatmenetét követve – hibát követ el. Sőt Kelemen ennél jóval súlyosabb kifejezést használ: „Bűn lehet már maga az individuális emlékezet is, amely nem hajlandó alárendelni magát a kollektív emlékezet identitásformáló gyakorlatának.” (170.)

Mindez épp azáltal alapozza meg Kelemen olvasásmódját és beszédmódját, hogy a szövegek mögé ezt a mítoszt helyezi mint elsődleges elbeszélőt. Ez az az elbeszélő, amelyik mindig ugyanaz marad, bárhogy változtatja is elbeszélői nézőpontját. Ezt a mitikus erőt láttatja Krúdy, legalábbis aszerint, ahogy mindezt Kelemen Zoltán értelmezi. „Krúdy mintha azt a történeti, fizikai idő mögött rejtőző eszmeidőt láttatná, melynek percei egymásra másolják azokat az eseményeket, melyeket kerek négyszáz esztendő választ el egymástól.” (134.)

Ezt a mítoszt kívánja mozgásba hozni Kelemen Zoltán is saját könyvében, a mítosz szerint olvas, a mítosz igazságához igazodva kívánja továbbitni a történetet. Arra, hogy milyen mértékben hatja át ez a gondolkodásmód a könyvet, érdemes két periférikus – ám épp ezért talán a jelenséget jól láthatóvá tevő – részletet idézni még.

Kelemen egyik fő témája a Mária-kultusz vizsgálata Krúdy műveiben – és persze a magyar hagyományban. Ennek kapcsán teszi a következő kijelentést: „Október második vasárnapja 1896 óta a magyarok Nagyasszonyának nemzeti ünnepe, május a Római Katolikus Egyházban Mária havának számít (ebből

a szempontból akár jelképes is lehetne, hogy Krúdy éppen októberben született, és májusban hunyt el.)” (202.) Egy lábjegyzetben pedig a következő megjegyzéssel egészíti ki egy Krúdy-szöveget: „A Habsburgok ötszázasztendő magyar királyi évfordulóján (amelynek napja igazában 1927-ben lett volna [újabb elírás; 1927-ből ötszáz 1427-re jönne ki, ebben az időben azonban még Luxemburgi Zsigmond királyunk uralkodott (1387–1437), másrésztől pusztán önmagában is sokkal érdekesebb lehetett volna, ha Krúdy összeadja az összes magyar trónon uralkodó Habsburg király regnálásának éveit, mert akkor *pontosan 400 év* jött volna ki! – K. Z.])»”. (279.)

Nyilvánvaló, hogy mindkét adat a véletlen szerepét hangsúlyozhatná, Kelemen azonban mintha máshogy értelmezné ezeket. Különösen a második idézet érdekes abból a szempontból, hogy milyen szerepben tűnik fel „K. Z.”, aki helyesbíti Krúdy adatait, ráadásul kiemeli azt a tény, amely „*önmagában*” érdekesebb a Krúdy-szöveg megállapításainál. Mintha „K. Z.” szerepe a mítosz önmagában való érvényesülésének biztosítása lenne. A tényeknek ilyenfajta átértelmezéséhez érdemes idézni még Kelemen Zoltán felfogását a tényekkel kapcsolatban: „Akire ez a tény hat, arra éppen azáltal hat, hogy magáévá tette az ebben a tényben való hitet.” (147.)

Innen válik érthetővé az összes bizonytalanság, ami a *ki beszél?* kérdése körül lengett. Kelemen Zoltán könyve egy olyan elbeszélőt tételez és alakít ki, amely tulajdonképpen nem más, mint maga a mítosz; ennek a mítosznak van alárendelve az összes másodlagos elbeszélő, beleértve Krúdyt, Krúdy szereplőit, a felhasznált szakirodalom szerzőit, K. Z.-t és talán a könyv által megkonstruált olvasót is. A különböző minőségű szövegek összeolvasása pedig ugyanúgy analógiás módszeren alapul, ahogy a mítosz maga is egymásra ír eseményeket, tényeket. Egy tágasan értelmezett elbeszélői szerepkör ez, amely kevésbé differenciált térben fogja össze a másodlagos elbeszélők, vagy az egyetlen elbeszélő különböző nézőpontjainak sokaságát.

Ugyaninnen fogható meg az a kérdés is, hogy mi lehet a tárgya e könyvnek. A válasz egyrészt igen egyszerű, hisz az alany és a tárgy is a mítosz, a mítosz bomlik ki önmagától – legalábbis a könyv mintha ezt az olvasásmódot konstruálná meg. A mítosz pedig nemcsak a Krúdy-szövegekben van jelen, ott pusztán csak jól láttatódik (és talán még jobban láttatódik Kelemen Zoltán könyvében); a mítosz uralja a történelmi lét minden megnyilvánulását, tényszerű jelenléte – Kelemen Zoltán szerint – épp azáltal valósul meg, hogy a történelmi szereplők – kis és nagy emberek – alárendelődnek neki, a mítoszba vetett hit szerint élnek és cselekednek, így válnak a mítosz mögött másodlagos cselekvőkké.

Mindazonáltal Kelemen Zoltán tisztában van azzal, hogy a mítoszba vetett hit már megkísértetett, tényszerű hatása megcsappant, meg is jegyzi egy alka-

lommal, hogy „Krúdy »krónikaírói feljegyzéseiből« természetesen szinte semmi nem igaz.” (83.) Itt persze nem a mítosz igazához mérten értékeli Krúdy kijelentéseit, hanem egy teljesen profán, tudományos, ma „természetes”-nek tűnő igazságot vesz alapul. És mégis, mintha Kelemen Zoltán könyve azt sugallná, hogy a mítosz továbbra is kísért.

(Argumentum, Budapest, 2005. [Irodalomtörténeti füzetek, 155.])